

6. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. - М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. - 336 с.
7. Корнилова Т. В. Профессионализм и психология / Т. В. Корнилова // Высшее образование в России. - 1995. - 3. – С. 81-89.
8. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств; Дис. д-ра психол. Наук / В. Л. Марищук. - Л., 1982. - 351 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М., 1996. -308 с.
10. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопр. психологии. - 1997. - № 4. – С. 28-38.

УДК 159.9:796.01

Поляков І.О., начальник відділення впровадження психотренінгових технологій
НДЛ ЕКП НУЦЗУ

ЗОВНІШНІ І ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІШНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСАРСПРТ МНС УКРАЇНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВИСОКОГІР'Я

У статті систематизовані екзогенні і ендогенні чинники, що впливають на успішність діяльності рятувальників ДСАРСПРТ МНС в екстремальних умовах високогір'я.

Ключові слова: екстремальні умови професійної діяльності, рятувальник ДСАРСПРТ.

В статье систематизированы экзогенные и эндогенные факторы, влияющие на успешность деятельности спасателей ДСАРСПРТ МНС в экстремальных условиях высокогорья.

Ключевые слова: экстремальные условия профессиональной деятельности, спасатель ДСАРСПРТ.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується бурхливим розвитком туризму в різних країнах світу. Науковий і технічний прогрес, якого досягло сучасне суспільство, в значній мірі відображається на культурному, соціальному і політичному житті всіх країн. Ростуть міста, збільшується чисельність їх населення. Підвищується культурний рівень людей, а разом з ним необхідність в активному відпочинку, в заняттях спортивним туризмом. Не стоїть осторонь туристичної діяльності і Україна. Найпоширенішими місцями відвідування туристів на Україні є гірські райони – Українські Карпати та Кримські гори. Але часто гірним туризмом займаються люди без певного досвіду, здійснюють сходження у гори без спеціального спорядження, нехтують правилами безпечного поведіння на гірській місцевості, вживають алкоголь, що часто призводить до травматизму та трагічних наслідків.

Для попередження надзвичайні ситуації, які виникають внаслідок туристичної діяльності, та ефективного проведення рятувальних робіт 13 вересня 2006 року було створено Державну спеціалізовану аварійно-рятувальну службу пошуку і рятування туристів МНС (ДСАРСПРТ). Основними завданнями цієї служби є

проведення пошуково-рятувальних робіт під час виникнення надзвичайних ситуацій та надзвичайних подій на об'єктах туристичної діяльності і територіях, ліквідація надзвичайних ситуацій та окремих їх наслідків, виконання робіт із запобігання виникненню та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру та щодо захисту від них населення і територій.

Служба проходить період становлення, а тому потребує постійного вдосконалення, у тому числі зі сторони психологічного забезпечення діяльності. Рятувальники ДСАРСПРТ постійно працюють в екстремальних умовах, здійснюють пошуково-рятувальні роботи в гірських, спелеологічних та водних районах. Виявлення психологічних резервів та напрямів оптимізації діяльності рятувальника ДСАРСПРТ є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності аварійно-рятувальних служб МНС України в цілому. У зв'язку з цим гостро стоїть проблема визначення психологічних особливостей професійної діяльності фахівців цієї професії.

Екстремальні умови діяльності пред'являють високі вимоги як до рівня фізичного розвитку, так і до психіки рятувальників. Говоря про специфіку даного виду рятувальних робіт, необхідно відзначити ще один важливий аспект - це вид діяльності з різноспрямованими завданнями. Виконання основної мети (проведення рятувальних робіт в горах) породжує іншу мету — самозбереження, і, таким чином, зароджується конфлікт між мотивом досягнення результату і мотивом уникнення небезпеки. Нерідко зустрічаються ситуації, коли основна мета відкидається із-за неможливості досягти безпеки в процесі діяльності. Виходячи з цього, при аналізі діяльності рятувальників ДСАРСПРТ необхідно враховувати три чинники: успішність, як досягнення професійної мети, «досягнення», як саморозвиток, подолання себе і безпеку діяльності.

На успішність діяльності рятувальників пошуково-рятувальних загонів Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів МНС в умовах гірського середовища впливає цілий ряд зовнішніх ушкоджувальних чинників. В екстремальних умовах високогір'я рятувальники можуть протистояти цим чинникам, тільки використовуючи індивідуальні і внутрішньогрупові ресурси. Дана проблема є маловивченою і вимагає наукового дослідження і обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Метою дослідження з'явилася розробка концепції забезпечення успішної і безпечної діяльності рятувальників при здійсненні рятувальних робіт в екстремальних умовах гірського середовища.

Завдання дослідження: виявлення зовнішніх екстремальних чинників гірського середовища; виявлення внутрішніх чинників, що впливають на успішність діяльності рятувальників в умовах гір; аналіз і систематизація впливу екзогенних і ендогенних чинників на успішність діяльності.

Для досягнення поставлених завдань були використані наступні методи дослідження: аналіз літературних даних; опит і анкетування; включене спостереження; аналіз нормативних документів.

Серед всіх чинників, що впливають на успішність і безпеку діяльності рятувальників в горах, наші дослідження дозволили виділити три великі групи зовні-

шніх (екзогенних, середовищних) і внутрішніх (ендогенних, індивідуально-групових) чинників:

1. Екстремальні чинники зовнішнього середовища або об'єктивні небезпеки гір.

2. Індивідуальні чинники.

3. Групові чинники.

Розглянемо ці групи зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на рятувальників у високогір'ї.

Перша група чинників - **екстремальні чинники зовнішнього середовища** (об'єктивні небезпеки гір), включає наступні небезпеки:

- *небезпеки, пов'язані з абсолютною висотою*: знижений барометричний атмосферний тиск; знижений парціальний тиск кисню у вдихуваному повітрі і пов'язані з ним гіпоксія і гіпокапія; підвищена сонячна радіація; знижена вологість (сухість) вдихуваного повітря; наявність зони об'єктивна небезпечною для життя рятувальника - "зони смерті" вище 8000 м (при здійсненні рятувальних робіт без використання штучного кисню);

- *небезпеки, пов'язані з кліматом і погодою*: різкі добові перепади температур (до 50 С°); низькі абсолютні температури повітря; сильні (штормові) вітри до 130 м/сек; різка зміна погоди; ясні осідання; пряма поразка блискавкою; кулевидні блискавки; дія статичного електричного поля під час грози; підвищена іонізація повітря;

- *небезпеки, пов'язані з гірським рельєфом*: каменепади, лавина, сіли, складнощі рельєфу (крутизна, мала розчленована та ін.), складнощі гірської породи (крихкість або навпаки надмірна міцність породи не дозволяє організувати надійну страховку і ін.), гірські річки (великий ухил, низька температура води і ін.).

До другої групи увійшли чинники, забезпечуюча успішність і надійність діяльності рятувальників в екстремальних умовах. Ці чинники носять індивідуальний або груповий характер і є внутрішньоіндивідуальними, внутрішньогруповими чинниками або ендогенними. За рахунок цих чинників рятувальники формують систему активної безпеки і успішно протистоять екстремальним чинникам зовнішнього середовища.

Індивідуальні чинники, що забезпечують успішність діяльності рятувальника в екстремальних умовах, залежать від наступних параметрів:

- *функціональна підготовленість* рятувальників: стан серцево-судинної системи (ССС); стан кістково-м'язової системи (МС); стан системи дихання (СД); стан системи транспортування кисню; рівень аеробно-анаеробного обміну; рівень розвитку координаційних якостей; переносимість умов високогір'я; наявність або відсутність соматичних розладів;

- *психічна підготовленість* рятувальників: рівень мотивації; структура особи; морально-вольова підготовленість; емоційна стійкість до стресу; комунікабельність, сумісність і др.;

- *техніко-тактична підготовленість*: технічна підготовленість (уміння пересуватися по всіх видах гірського рельєфу, забезпечувати страховку з використанням альпіністського мотузка); тактична підготовленість (знання маршруту

сходження, уміння складати тактичний план і працювати згідно плану); здатність ухвалювати рішення в критичних ситуаціях;

- *досвід роботи в екстремальних умовах*: на маршрутах даної категорії складності; у даному гірському районі і на даному виді гірського рельєфу; уміння ухвалювати рішення і діяти в аварійних ситуаціях, зв'язаних з ризиком для життя;

- *уміння працювати з альпіністським спорядженням*: уміння правильно підібрати спорядження і оцінити його якість; уміння правильно використовувати альпіністське спорядження; здатність знаходити правильні варіанти рішень в аварійних ситуаціях за рахунок використання технічних засобів.

Групові чинники, що забезпечують успішність діяльності рятувальника в екстремальних умовах, мають наступні компоненти:

- *склад групи*: кваліфікація членів групи; стать рятувальників; стаж занять альпінізмом і роботи в конкретних гірських умовах; вік.

- *внутрішньогрупові процеси*: процеси керівництва - лідерства; процеси сумісності - несумісності; процеси конфліктності - поступливості; процеси ціннісного обміну; процеси спрацьованості - неспрацьованості;

- *психодинаміка групи*: структура керівництва; структура лідерства; комунікативна структура групи; ролева структура групи; взаємозв'язок структур і внутрішньогрупових процесів; "злагожденість" або "спрацьованість" членів групи в екстремальних умовах гір.

- *досвід роботи групи рятувальників в екстремальних умовах*: на маршрутах даної категорії складності; у даному гірському районі; за наявності аварійної ситуації і з ризиком для життя;

- *навики групи в роботі з альпіністським спорядженням*: сформованість навиків роботи зв'язки на маршрутах даної категорії складності; відпрацьована техніка взаємодії зв'язок на маршруті; уміння оцінювати технологію проходження маршруту групою.

Слід зазначити, що всі чинники високогірного середовища носять інтегральний характер, тобто кожен з них впливає на організм не окремо, а в комплексі, у взаємовпливі. При цьому інтегральний ефект високогір'я ускладнюється впливом великого м'язового навантаження, яке виконують рятувальники під час здійснення сходження.

Причому перша група чинників існує об'єктивно, і тому кожен окремий рятувальник і в цілому група не можуть змінити їх вплив на себе при здійсненні рятувальних робіт в горах - це постійна група чинників. Рятувальник і група можуть або уникнути зустрічі з ними, регулюючи тактичний план сходження, або пристосуватися до цих чинників за рахунок внутрішніх функціональних ресурсів, техніки і тактики проходження маршруту.

Друга і третя групи чинників навпаки - суб'єктивні і дозволяють сформувати у рятувальника і у групи механізми пристосування і захисту від об'єктивних небезпек гірського середовища.

Висновки. Розглянуті нами зовнішні і внутрішні чинники впливають на успішність і надійність діяльності рятувальників в екстремальних умовах гірського середовища і повинні враховуватися при розробці плану підготовки рятувальни-

ків. Весь тренувальний процес має бути розрахований на формування спеціальних якостей у рятувальника і команди, які забезпечують успішність і безпеку їх діяльності в екстремальних умовах гір.

Підводячи підсумки, ми вважаємо за важливий підкреслити необхідність розробки програми відбору і підготовки рятувальників ДСАРСПРТ, яка разом з функціональним і технічним компонентами, повинна включати і психологічний. В результаті психологічної підготовки рятувальники повинні знати психологічні вимоги до своєї професії, свої індивідуально-психологічні особливості, особливості психологічної дії середовища при надзвичайних ситуаціях, методи і прийоми управління власним станом; уміти враховувати свої індивідуальні психологічні особливості при веденні рятувальних робіт і коректувати їх; застосовувати на практиці знання, уміння і навички в підтримці психологічної готовності до дій в надзвичайних ситуаціях, контролювати свій психічний стан і застосовувати прийоми управління ним, розвивати здібності до швидкої внутрішньої мобілізації при діях в умовах ризику для життя, підтримці ефективної внутрішньогрупової взаємодії. Все це дозволяє забезпечити успішну, ефективну, а головне безпечну професійну діяльність рятувальників ДСАРСПРТ МНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байковский Ю.В. Комплексная оценка психознергетических резервов жизнеобеспечения и готовности спортсменов к соревнованиям в горных видах спорта // Тезисы докладов IV Международной научно-практической конференции "Экстремальная деятельность человека". - М.: ПЦ Вертикаль-ТВ, 2008. - С. 38-42.
2. Байковский Ю.В. Основы спортивной подготовки / Ю.В. Байковский. - М.: Изд-во Администрации президента РФ, 1995. - 54 с.
3. Байковский Ю.В. Теория и методика тренировки в горных видах спорта: учебно-методическое пособие / Ю.В. Байковский. - М.: ТВТ Дивизион, 2010. - 274 с., ил.
4. Байковский Ю.В. Факторы, влияющие на тренировку спортсмена в условиях среднегорья и высокогорья / Ю.В. Байковский, Т.В. Байковская. - М.: ТВТ Дивизион, 2010. - 274 с., ил.
5. Байковский Ю.В. Психология групп, действующих в экстремальных условиях горной среды: монография / Ю.В. Байковский - М., ТВТ Дивизион, 2010. - 177 с., ил.
6. Миррахимов М.М. Физиологические исследования человека на высотах Тянь-Шаня и Памира / М.М. Миррахимов // Адаптация человека. - Л., 1972. - С. 94 - 111.
7. Суслов Ф.П. Подготовка спортсменов в горных условиях / Ф.П. Суслов, Е.Б. Гиппенрейтер. - М.: СпортАкадемПресс, 2001. - 176 с.